

Д. О. Александров, професор
кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат психологічних
наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ НЕГАТИВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАСЛІДКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКА ОВС

Розкрито проблему визначення психологічних чинників негативних трансформацій особистості працівника органів внутрішніх справ. Доведено, що деструктивні психологічні трансформації є наслідком дезадаптації особистості, що виникає під впливом діяльності. Наведено результати експериментального дослідження зв'язку професійної дезадаптації працівників міліції з деформацією індивідуальних психологічних якостей особистості.

Ключові слова: деформація; дезадаптація; психологічні якості; працівник органів внутрішніх справ; особистість; діяльність.

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження чинників, що обумовлюють виникнення та розвиток негативних трансформацій особистості на тлі професійної дезадаптації працівника ОВС. Для цього нами проведений математико-статистичний аналіз конкретних типів психічних відхилень із провідними факторами особистості працівника ОВС. На підставі цього виявлені провідні зв'язки особистісних рис професійної дезадаптивності, які обумовлюють формування того або іншого розладу і стають фоном його ескалації.

Для дослідження даної проблеми був підібраний діагностичний інструментарій та складена батарея методик, зокрема: опитувальник Кокошкаррової для визначення схильності до невротичних розладів; тест Міні-мульти ММРІ для дослідження можливих психологічних аномалій, що виникають внаслідок професійної дезадаптації; поліфакторний опитувальник Р. Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ); методика Басса-Дарки; методика діагностики комунікативних установок В.В. Бойка; методика діагностики стратегії поведінки

у конфлікті К. Томаса; тест діагностики соціальних міжособистісних відносин Т. Лірі; методика визначення нервово-психічної стійкості «Прогноз»; багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛЮ-АМ) А.Г. Маклакова-С.В. Чермяніна; методика дослідження самовідношень (МИС) С.Р. Пантілеєва.

Спільною ознакою всіх досліджуваних психічних розладів є порушення професійної адаптивності (шкала 1 МЛЮ-АМ), зниження нервово-психічної стійкості (шкала 2 МЛЮ-АМ, шкала НПС «Прогнозу», нейротизму Айзенка, фактор С Кеттелла), моральної нормативності поведінки (шкала 4 МЛЮ-АМ) та комунікативності (шкала 3 МЛЮ-АМ, фактор А Кеттелла та інтровертованість за Айзенком). Тому ці ознаки ми у профілях виділяти не будемо, адже вони там є апіорі. Послідовність розгляду типів психічних аномалій зумовлена кількістю вагомих кореляційних зв'язків кожної з них із особистісними рисами, що визначає ступінь руйнацій компонентів особистості працівника.

Найбільша кількість кореляційних зв'язків стосується *готовності до виникнення тривожних реакцій* (48 кореляцій за ММРІ та 50 – за методикою А. Кокошкаррової). Така готовність характеризується виникненням у співробітника внаслідок психічного перевищення відчуття тривоги та невпевненості, що й призводить до порушень професійної адаптованості

З одержаного профілю деструктивної динаміки особистісних змін можна дійти висновку, що наслідком формування готовності до виникнення тривожних реакцій у правоохоронця виникає повне порушення всіх компонентів професійної адаптивності. При цьому, загострюються тенденції до невинновданого критиканства (шкала 4 Бойка), а у організації міжособових взаємин превалює агресивність (шкала 3 Лірі), підозрілість (шкала 4 Лірі), підлеглисть (шкала 5 Лірі) та залежність (шкала 6 Лірі).

На фоні гіпертрофованої стриманості (фактор F за Кеттеллом), загострення невпевненості (фактор Н за Кеттеллом) та тривожності (фактор О за Кеттеллом), загострюються агресивні реакції. Зокрема, загострюється почуття провини (8 шкала Басса-Дарки), дратівливість (5 шкала Басса-Дарки), прояви загальної ворожості, що складаються з загостреної

підозрілості (шкала 6 Басса-Дарки) та образливості (шкала 7 Басса-Дарки). При цьому у крайньому випадку, через особистісну невпевненість та тривожність, він може вдаватися лише до вербальної агресії. Це є наслідком зниження впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самоствердитися у очах оточуючих (шкала 4 МИС), зменшення самооцінки (шкала 5 МИС) та самоприйняття (шкала 6 МИС). Разом із тим, психастенія породжує загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкала 9 МИС).

Наступним за вагою є показник *індивідуальності* за методикою ММРІ, яка має 47 вагомих зв'язків та проявляється у дистанційованості, непередбачуваних вчинках, іраціональності підходів та суджень при вирішенні проблем, з певним відривом від реальності

Аналогічно й до попереднього розладу наявне повне порушення всіх компонентів професійної адаптивності. Особистісні зміни профілю проявляються в заглибленості у стриманість (фактор F Кеттелла), піддатності ситуативним настроям (фактор G Кеттелла), боязкості (фактор H Кеттелла), недовірчій підозрілості (фактор L Кеттелла, шкала 6 Басса-Дарки) та тривожності (фактор O Кеттелла). Інколи внутрішні побудови набувають вигляду хитрості (фактор N Кеттелла) та відірваних від реальності (фактор M Кеттелла) радикальних умовиводів (фактор Q1 Кеттелла).

Такі індивідуалістичні утворення пов'язані із зниженням впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самостверджуватися в очах оточуючих (шкала 4 МИС), зменшення самооцінки (шкала 5 МИС) та самоприйняття (шкала 6 МИС). Поряд з тим, виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкали 9 МИС та 8 Басса-Дарки).

Порушення комунікативності проявляється у вадах емпатії, через що виникають прояви відкритої жорстокості у взаємовідносинах (шкала 2 Бойка) як загалом, так і у вигляді невинуватого критиканства (шкала 4 Бойка). При цьому така жорстокість може набувати форм ворожості (6 та 7 шкали Басса-Дарки), яка породжена негативізмом (шкала 4 Басса-Дарки) та

дратівливістю (шкала 5 Басса-Дарки). У зовнішньому контурі можливі прояви агресивності, на що вказує паралельне зростання показників фізичної, вербальної та непрямой агресії (1, 2 та 3 шкали Басса-Дарки).

Відповідно до цього, в організації міжособових взаємин домінує агресивність (шкала 3 Лірі), підозрілість (шкала 4 Лірі), підлеглість (шкала 5 Лірі) та залежність (шкала 6 Лірі).

Наступним типом розладів є *імпульсивність*, яка відноситься до збудливого кола стеничного типу реагування. За кількісним показником зв'язків призводить до деструктивної динаміки 46 особистісних факторів в структурі особистості правоохоронця.

Як і у проаналізованих вище розладах спостерігається повне порушення всіх компонентів професійної адаптивності. При цьому в особистісному профілі суттєвого зниження набуває розумова сфера (фактор В Кеттелла), особа занурюється у внутрішні переживання (фактор F Кеттелла), та дистанціюється в уяві від реального оточення (фактор M Кеттелла), яке сприймається як джерело дратівливості (шкала 5 Басса-Дарки). Внаслідок зростання тривожності (фактор O Кеттелла), збільшується упереджена підозрілості (фактор L Кеттелла, шкала 6 Басса-Дарки та шкала 4 за Лірі), яка під впливом ситуативних настроїв (фактор G Кеттелла) трансформується у образливість (шкала 7 Басса-Дарки). При зростанні вищезазначеної підозрілості та образливості (шкали 6 та 7 Басса-Дарки) загострюється особистісна ворожість, яка може набувати вигляду жорсткої розрядки (фактор N Кеттелла та шкала 1 Басса-Дарки) або ж непрямой агресії (фактор N Кеттелла та шкала 3 Басса-Дарки) спрямованої проти особи-подразника. В структурі комунікації імпульсивні розрядки можуть проявлятися у формі відкритої (шкала 2 Бойка) або завуальованої жорстокості по відношенню до людей (шкала 1 Бойка) в судженнях про них, які насичені невиправданим критиканством (шкала 4 Бойка) через негативний особистісний досвід спілкування з оточуючими (шкала 5 Бойка).

Разом із тим, агресивні спалахи (шкала 3 за Лірі) через тривожність спрямовуються вибірково на об'єкти що за соціальним статусом або фізичним потенціалом слабкіші, адже підлеглість (фактор E Кеттелла та шкала 5 за Лірі) гальмує розрядки проти осіб вищих за статусом чи силою через відчуття

власної залежності від них (шкала 6 за Лірі). Таким чином він самостверджується над слабкішими чи підлеглими демонструючи власну домінантність (шкала 1 за Лірі). Доречно зазначити, що такі розрядки на оточуючих збільшують егоїстичність (шкала 2 за Лірі) та нівелюють дружність (шкала 7 за Лірі) у ідеалізованому образі себе. В особи знижується прагнення продуктивного самоствердження (шкала 4 МИС).

Імпульсивні ж спалахи виступають формою непродуктивного компенсаторного захисту у формі проєкцій власних протиріч на оточуючих. Загострення ж самої внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) виникає через зменшення самооцінки (шкала 5 МИС), самоприйняття (шкала 6 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС). Внутрішні суперечності породжують дисонанс, а імпульсивні розрядки дозволяють зменшити внутрішнє напруження та позбутися відчуття власної нікчемності та недосконалої (шкала 8 Басса-Дарки).

Далі розглянемо *песимістичність*, що виникає на тлі невротичної депресії. Вона пов'язані із деформацією 46 особистісних факторів за показником ММРІ, та 42 факторами й за методикою Кокошкарвої.

Знов-таки спостерігається повне порушення всіх компонентів професійної адаптивності. На тлі накопичення тривожності розвивається дратівливість (шкала 5 Басса-Дарки), яка загострює загальний рівень ворожості (шкали 6 та 7 Басса-Дарки). Порушується комунікативність у формі схильності до невинуватого критиканства (шкала 4 Бойка).

Відчуття власної залежності (шкала 6 Лірі) породжує усвідомлення власної несамостійності та підлеглості (шкала 5 Лірі). У особи зростає підозрілість (шкали 4 Лірі та 6 Басса-Дарки), що знижує можливість прояву власних егоцентричних тенденцій (шкала 2 Лірі), та зумовлює зменшення домінантності (шкала 1 Лірі) через внутрішню невпевненість.

Виснажливі невротичні депресивні тенденції виникають через зниження впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самостверджуватися в очах оточуючих (шкала 4 МИС), зменшення самооцінки (шкала 5 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС). На фоні цього виникає загострення внутрішньоособистісної

конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкала 9 МИС та шкала 8 Басса-Дарки). Як компенсація особа занурюється у внутрішні переживання (фактор F Кеттелла).

Тепер розглянемо *схильність до підозрливості*, що проявляється у ригідності та застряганні афекту. Даний розлад за показником ММРІ призводить до деформації 45 особистісних факторів.

Так само, як і у розглянутих вище розладах наявне порушення всіх компонентів професійної адаптивності. Тотальна підозрливості (фактор L Кеттелла, шкали 6 Басса-Дарки та 4 за Лірі) породжена тривожністю (фактор O Кеттелла), боязкістю (фактор H Кеттелла) та напруженістю (фактор Q4 Кеттелла). Внаслідок знижених розумових можливостей (фактор B Кеттелла) паранойяльна підозрливості зумовлює схильність до побудови радикальних (фактор Q1 Кеттелла) відірваних від реальності (фактор M Кеттелла) умовиводів. Підозріле ставлення до оточуючих зумовлює нонконформіські тенденції (фактор Q2 Кеттелла) що призводить до зростання гіперконтролю (фактор Q3 Кеттелла) та дистанціювання соціальних і дружніх контактів (фактор A Кеттелла та шкала 7 за Лірі). Наслідком цього стає зростання загального рівня ворожості (шкали 6 та 7 Басса-Дарки).

Такі індивідуалістичні утворення пов'язані із зниженням впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самостверджуватися в очах оточуючих (шкала 4 МИС), зменшення самооцінки (шкала 5 МИС), самоприйняття (шкала 6 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС).

Поряд з цим, виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) внаслідок неспроможності самоствердитись, що знижує егоцентризм (шкала 2 Лірі) і, через незадоволення собою (шкала 8 Басса-Дарки), підвищує агресивність (шкала 3 Лірі). При чому, хоча й інколи афективні спалахи на тлі підозрливості можуть набувати вигляду фізичної агресії (шкала 1 Басса-Дарки), але частіше проявляються у дратівливості (шкала 5 Басса-Дарки) та образливості (шкала 7 Басса-Дарки). Тому, сформована на фоні підозрливості ворожість проявляється у формі відкритої (шкала 2 Бойка) або

завуальованої жорстокості (шкала 1 Бойка) в судженнях про них, які насичені невинуватим критиканством (шкала 4 Бойка).

Далі зупинимось на *гіперактивності*, яка у працівника може спостерігатися при повному уході в професію, та самореалізації в діяльності при повній деформації позаслужбової сфери самоактуалізації. Незважаючи на її, начебто, суспільно корисну спрямованість, вона є показником суттєвої особистісної дисгармонії. Показник гіперактивності за методикою ММРІ пов'язаний із деформацією 43 особистісних факторів працівника.

Як і будь-який розлад, гіперактивність породжує порушення всіх компонентів професійної адаптивності. На тлі накопичення тривожності розвивається дратівливість (шкала 5 Басса-Дарки), яка загострює ворожість (шкали 6 та 7 Басса-Дарки). Професійна комунікативність порушується у формі вербальної агресії (шкала 2 Басса-Дарки) через піддатність емоційним почуттям (фактор G Кеттелла) і схильність до негативізму в судженнях (шкала 3 Бойка) при домінуванні стратегії суперництва (шкала 1 Томаса).

Неспроможність досягти успіху у позаслужбовій сфері пов'язані із зниженням самовладання (шкала 3 МИС), небажанням самостверджуватися в поза службою (шкала 4 МИС), зменшення самооцінки (шкала 5 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС). На цьому фоні виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та тенденції до самозвинувачення (шкала 9 МИС та шкала 8 Басса-Дарки).

Накопичення внутрішніх протиріч формується на тлі невпевненості (фактор Н Кеттелла) та тривожності (фактор О Кеттелла). Занурення у роботу породжує позаслужбову ізолюваність (фактор А Кеттелла) та підозріле ставлення (фактор L Кеттелла, шкали 4 Лірі та 6 Басса-Дарки) до всього що не відноситься до роботи. Самореалізація у службовій діяльності призводить до формування черствості й жорсткості (фактор I Кеттелла) та готовності заради досягнення професійних завдань до будь-яких радикальних заходів (фактор Q1 Кеттелла). Цьому сприяє усвідомлений рівень власної високої авторитарності (шкала 1 Лірі) та агресивності (шкала 3 Лірі).

Нормальна адаптація в професійній сфері зумовлена високою готовністю до підлеглості (шкала 5 Лірі) через розуміння власної залежності (шкала 6 Лірі) від успішності проходження служби. При чому, заради самореалізації хоча б у професії, працівник демонструє корпоративну дружність (шкала 7 Лірі) та альтруїстичність (шкала 8 Лірі), яка, нажаль, не досяжна для нього у системі позаслужбових відносин.

Схильність до неврастенії є наслідком психологічного «вигорання» правоохоронця і набуває на первинних етапах гіперстенічних проявів, які, по мірі поступового виснаження, трансформуються у астенізацію. Даний психічний стан, за відповідною шкалою методики А. Кокошкаррової, призводить до деформації 43 особистісних характеристик.

Перше, що слід зазначити, так це повне порушення базових компонентів професійної адаптивності. Нервово-психічна астенізація породжує дратівливість (шкала 5 Басса-Дарки), яка загострює загальний рівень ворожості (шкали 6 та 7 Басса-Дарки). Зростає схильність до вербальної агресії (шкала 2 Басса-Дарки) через піддатність емоційним почуттям (фактор G Кеттелла) і схильність до невинного критиканства (шкала 4 Бойка). На ґрунті негативного особистісного досвіду спілкування з оточуючими (шкала 5 Бойка) відбувається загострення негативізму (шкала 4 Басса-Дарки). Відчуття ж внутрішньої слабкості на фоні тривожності (фактор O Кеттелла) штовхає особу до опосередкованих форм непрямой агресії (шкала 3 Басса-Дарки) у вигляді завуальованої жорстокості (шкала 1 Бойка).

Астенічні тенденції виникають через зниження впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самостверджуватися в очах оточуючих (шкала 4 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС). На фоні цього виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкала 9 МИС та шкала 8 Басса-Дарки).

Особа намагається будувати міжособистісні взаємини на основі підозрливості (шкали 4 Лірі та 6 Басса-Дарки) та готовності до агресії (шкала 3 Лірі). Однак неврастенічна виснажливність зорієнтовує особу не на самостійність, а на залежність (шкала 6 Лірі) та підлеглість (шкала 5 Лірі), що дозволяє їй

перекладати відповідальність у прийнятті рішень на інших. Наслідком цього стає його професійна та соціальна дезадаптація.

Соматизація тривожності у формі втечі у хворобу може породжувати й подальші психосоматичні порушення у вигляді вегетативних регуляторних відхилень. Іпохондричні розлади пов'язані із деформацією 38 особистісних факторів за ММРІ, та 30 – за методикою Кокошкарвої.

Знов-таки, перше, що зазнає деформації при формування іпохондрії, це провідні компоненти професійної адаптивності. Соматизація тривоги загострює дратівливість (шкала 5 Басса-Дарки), наслідком чого стає відчуженість та ворожість щодо оточення (шкали 6 та 7 Басса-Дарки). Професійна комунікативність порушується через піддатність емоційним почуттям (фактор G Кеттелла) щодо тривог стосовно власного здоров'я. Така невпевненість (фактор H Кеттелла) у своїй фізичній повноцінності може загострювати радикалізм (фактор Q1 Кеттелла) аж до крайніх варіантів прояву. При цьому, відчуття незахищеності перед розладами здоров'я загострюють тривожність (фактор O Кеттелла), що штовхає особу іноді й на агресивні зриви (шкала 1 Басса-Дарки та шкала 3 Лірі).

Міжособистісні взаємини особа будує на основі підозрілості (шкали 4 Лірі та 6 Басса-Дарки) та готовності до самозахисної агресії (шкала 3 Лірі). Занурення у проблеми свого здоров'я зорієнтовує особу на уникнення відповідальності, заради чого вона займає залежний статус (шкала 6 Лірі) підлеглого (шкала 5 Лірі), що дозволяє їй самоусунутися від необхідності приймати рішення. Дружні відносини нівелюються (шкала 7 Лірі) й особа стає стриманою (фактор F Кеттелла), адже це заважає поринути у переживання щодо проблем власного здоров'я.

Тенденції соматизації тривоги виникають, знов-таки, через зниження впевненості у собі (шкала 2 МИС), самовладання (шкала 3 МИС), небажання самостверджуватися в очах оточуючих (шкала 4 МИС) та самоприв'язаності (шкала 7 МИС). На фоні відчуття непродуктивності втечі у хворобу, як непродуктивної захисної реакції, виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкала 9 МИС та шкала 8 Басса-Дарки). В сукупності це породжує ще більше загострення внутрішньої

невротичної напруженості, що призводить до подальшої ескалації соматизації тривожності.

Емоційна лабільність та демонстративність поведінки працівника пов'язана з деформацією 32-х особистісних показників відносно методики А. Кокошкаррової та 26-ти показників відносно методики ММРІ.

Аналогічно до інших проаналізованих розладів, спостерігається порушення всіх компонентів професійної адаптивності. Виникає схильність до проявів демонстративної жорстокості (фактор І Кеттелла), яка насправді формується на тлі підвищеної невротичної тривожності (фактор О Кеттелла) та підозрливості (фактор L Кеттелла, шкали 6 Басса-Дарки та 4 Лірі) щодо невпевненості у власному соціальному статусі.

Агресія має суто інструментальний характер заради самоствердження і може проявлятися як прояв відкритої жорстокості (шкала 2 Бойка) у формі фізичної (шкала 1 Басса-Дарки) та вербальної (шкала 2 Басса-Дарки) агресії, або ж опосередкованої агресії (шкала 3 Басса-Дарки) у вигляді завуальованої жорстокості (шкала 1 Бойка) чи невиправданого критиканства (шкала 4 Бойка). На демонстративний характер істероїдної агресії вказує й уникнення обрання стратегії справжнього суперництва (шкала 1 Томаса). При цьому особу не задовольняє й пристосування (шкала 5 Томаса), тому заради самоствердження та уникнення поразки вона схильна або ж до уникнення (шкала 4 Томаса), або до компромісу (шкала 3 Томаса) у конфлікті.

Невпевненість у собі зумовлює загострення переживань та забарвлення ставлень до оточуючих дратівливістю (шкала 5 Басса-Дарки) та негативізмом (шкала 4 Басса-Дарки). На фоні ж відчуття власної неповноцінності (шкала 8 Басса-Дарки), формується поступово упереджена ворожість у поєднанні вище згадуваної підозрливості та образливості (шкали 6 та 7 Басса-Дарки). Особливо таку особу хвилює відчуття підлеглості (шкала 5 Лірі) та залежності (шкала 6 Лірі).

Отже, *емоційна лабільність та демонстративність поведінки* виникає як спроба захисту та зовнішнього самоствердження. Хоча насправді вона породжена невпевненістю у собі (шкала 2 МИС), вадами самовладання (шкала 3 МИС), боязкістю за демонстрований образ себе

(шкала 4 МИС), занижену самооцінку (шкала 5 МИС) та самоприв'язаність (шкала 7 МИС). На фоні відчуття дефіциту уваги, як передумови самоствердження, виникає загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8 МИС) та непродуктивного самозвинувачення (шкала 9 МИС).

Підводячи підсумок можна дійти висновку, що аналіз особистісного профілю, якого набуває правоохоронець при формуванні певних негативних трансформацій особистості надає можливість виокремити конкретні форми психічних деструкцій, що формуються під впливом професійної дезадаптації, а саме: готовність до тривожних реакцій, індивідуалістичність, імпульсивність, песимістичність, підозрілість, гіперактивність, схильність до неврастенії, соматизація тривожності та емоційна лабільність.

Загальною рисою є повне порушення всіх провідних компонентів професійної адаптивності працівника ОВС, а саме, зниження нервово-психічної стійкості, моральної нормативності поведінки та комунікативності. З цього випливає, що наслідком порушення адаптації, залежно від профілю особистісних особливостей працівника, виникає ризик розвитку відповідних психічних аномалій. Таким чином, аналізуючи індивідуально-психологічний профіль працівника, ми маємо можливість прогнозувати ризик виникнення певної психічної аномалії на фоні дезадаптивних тенденцій. Це надає можливість ранньої діагностики та своєчасної профілактики конкретизованих вразливих компонентів особистості при наданні психологічної допомоги в процесі його психологічного супроводження.